

LÁBJEGYZETEK PLATÓNHOZ 21.

A KÉTELY

LÁBJEGYZETEK PLATÓNHOZ 21.

A KÉTELY

Szerkesztette:
Daróczy Enikő
Laczkó Sándor

Szeged
Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány
Magyar Filozófiai Társaság
Státus Kiadó
2024

Sorozatszerkesztő: *Laczkó Sándor és Dékány András*

A kötet támogatói:

*Magyar Filozófiai Társaság
Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány*

Magyar Tudományos Akadémia

SZTE BTK Filozófia Tanszék

Szegedért Alapítvány

Nemzeti Kulturális Alap

© Laczkó Sándor

©A kötet szerzői

Kiadja a Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány (Szeged)

Magyar Filozófiai Társaság (Budapest – Szeged)

Státus Kiadó (Csíkszereda)

Felelős kiadó: Laczkó Sándor

Sorozatterv: Bíró Zoltán

Műszaki szerkesztő: Birtók József

Nyomdai kivitelezés: Státus Kiadó és Nyomda

ISBN

ISSN 1785-7082

BIZALOM ÉS KÉTELKEDÉS A JÓZAN ÉSZBEN EGY FILOZÓFIAI BEÁLLÍTÓDÁSRÓL*

MESTER BÉLA

A valóság és a nyelv viszonya mindig is a filozófiai vizsgálódások középpontjában állt, ám a 19. századi és ezen belül különösen a magyar filozófia története fölvet ezzel kapcsolatban néhány olyan, a korra jellemző, sajátos kérdést is, amelyek ugyan a 19. századi kontextusból érthetőek meg jól, azonban máig ható következményei vannak. A nyelvfilozófia alapkérdései ugyanis ekkor olyan közegben vetődnek föl, amelyet alapjában határoz meg a nyelvújítás és ezen belül az anyanyelven megalkotott filozófiai terminológia létrehozásának a nyelvi tapasztalata; nem csupán a magyar gondolkodásban, de itt talán még nyilvánvalóbban, karakteresebb módon, mint más, nagyobb méretű nyelvi közösségekben. Az egyik konferencia felhívásában sem szereplő, új kifejezésként megjelenő *józan ész* sokat emlegetett és sokféleképpen értelmezett fogalma arra a vitára utal, amely különböző szövegösszefüggésekben rendre fölbukkan a korszak filozófiai diskurzusaiban, legalábbis a németben és a magyarban, amelyekre majd utalok is a továbbiakban, fontos következményekkel a filozófia önértelmezésére. A következőkben a *józan ész* és a *szavak* viszonya a korszak filozófiájában úgy kerül majd elő, mint egyfelől a *józan ész* fogalmának és a rá épülő filozófiai felfogásnak a kritikája, amelyre megfogalmazói saját filozófiai önmeghatározásokat építik, amely a *szellem* kibontakozását a *józan ésszel* szemben gondolja el.

---

* Jelen írás a *Lábjegyzetek Platónhoz* konferenciasorozat keretében Szegeden *A kétely* címmel szervezett konferencián 2023. május 11-én tartott elhangzott előadásomon alapul. Ebben a témában azonban már korábban is tartottam előadást a Debreceni Akadémiai Bizottság Filozófiai Munkabizottsága és a Debreceni Egyetem Filozófiai Intézete szervezte *Hang, szó, szellem* című, a 19. század filozófiájáról szóló konferencián 2019. november 30-án *A szavak, a szellem és a józan ész* címmel. A jelen szövegben felhasználtam ezt a konferenciaelőadásomat is és igyekeztem beépíteni az előadásokat követő viták tanulságait. Itt mondok köszönetet mindkét konferencia résztvevőinek megjegyzéseikért, kérdéseikért. Jelen tanulmány *A „sensus communis” hagyománya a magyar gondolkodásban: A filozófia és a nyilvánosság tere; nyilvános filozófia, nemzeti filozófia, nemzetkarakterológia* című NKFI/OTKA kutatás keretében készült (K 135638).

A másik felfogás, éppen ellenkezőleg, a *józan ész* fogalmára támaszkodva bírálja filozófiai ellenfeleinek pusztán *szavakból* épített, a valóságtól elidegenedett világát. Ezeknek az azonos problematikából, ám ellentétes nézőpontból kiinduló felfogásoknak a nyelvfilozófiai vonatkozások mellett a *valóság* új értelmezése a középponti témája, különös tekintettel a szinkrón társadalmi valóság és a történelmi tények fogalmára. Vizsgálódásaim elsősorban a magyar filozófia történetét érintik, az egyetemes filozófiatörténetből vett jól ismert (elsősorban német) példák szerepe csupán a magyar álláspontok, szövegek hátterének, összefüggéseinek bemutatása.¹

A következőkben először röviden bemutatom azt a képet, amelyet Hans-Georg Gadamer klasszikus történeti elemzése tükröz a *sensus communis* szerepéről a szellemtudományokban,² majd fölvázolom a fogalom kora újkori felelevenítésének a történetét mint egy kommunikációs kihívásra adott sajátos választ.³ Ezután rekonstruálom, hogy miként számol le Erdélyi János a *józan ész* fogalmával *A hazai bölcsészet jelenében*, megmutatva nézeteinek hegeli forrásait.⁴ Végezetül innen kiindulva, időrendben visszafelé haladva fejtem föl a történetet, megmutatva az említett viták társadalmi, néhány esetben közvetlenül politikai beágyazottságát, mindeközben néhány megjegyzést teszek arról, hogy miként függ össze Erdélyi és Szontagh vitája eltérő nyelvszemléletükkel. Végezetül visszatérve Gadamer klasszikus értékelésére a közéleti vonatkozásait elvesztő közép-európai *sensus communis* hagyományt illetően, némileg korrigálom azt.

---

¹ Az írásom bevezetőjében vázolt téma egyes pontjait az utóbbi években különböző szempontokból részletesebben érintettem. Az adott kérdésnél rendszeresen visszautalok majd az ezeket taglaló korábbi írásaimra.

² Erről részletesebben lásd: Mester Béla: Gyakorlatba ágyazott filozófia. A filozófiának a józan észre alapozott szerepe Skóciában, Németországban és Magyarországon. In: Olay Csaba – Schmal Dániel (szerk.): *Értelem és érzelem az európai gondolkodásban. Tanulmányok a 60 éves Boros Gábor tiszteletére*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó, 2019. 147–153. o.

³ Erről lásd még: Béla Mester: Cities as Centres of Creativity in the East-Central European Nation Building. *Creativity Studies*, 11. 2018. 1. 129–141. o.; Béla Mester: Emergence of Public Philosophy in the East-Central European Urban(e) Cultures. A Hungarian Case. *Filozofija Sociologija*, 29. 2018. 1. 52–60. o.

⁴ Lásd még: Mester Béla: „Szellem” versus „józan ész”. A *sensus communis* fogalmának parasztossá tétele és elidegenítése a magaskultúrától a filozófia és a nemzeti kultúra viszonyáról folytatott 19. századi vitákban. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Az idegen*. Szeged, Magyar Filozófiai Társaság – Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány – Státus Kiadó. 2018. 229–246. o.; Béla Mester: Ruralisation of the (Urbane) Concept of *Sensus Communis* in a 19th-century Hungarian Philosophical Controversy. *Acta Universitatis Sapientiae. European and Regional Studies*, 14. 2018. 52–60. o.

A SENSUS COMMUNIS KÖZÉP-EURÓPAI HAGYOMÁNYA HANS- GEORG GADAMER ÉRTELMEZÉSÉBEN

Gadamernek elvitathatatlan szerepe volt abban, hogy a szellemtudományok önértelmezésében újra forgalomba hozta a *sensus communis* hagyományát.⁵ Az *Igazság és módszer* bevezető részének *humanista vezérfogalmi* között kiemelt helyen tárgyalja a *sensus communis* szerepét, mindjárt az alapvető jelentőségű *képzés (Bildung)* után. Gadamer megközelítése, jóllehet *történeti* visszatekintés, mégsem tekinthető a kérdés *filozófiatörténeti* feldolgozásának, már csak azért sem, mert a szerző szándéka sem ez volt. Érdeemes megfigyelni, hogy hogyan értelmezi sajátosan német szempontból ennek a hagyománynak a történetét egyfajta ellaposodásként, kiüresedésként. Noha Gadamer kifejezetten a német hagyományról beszél, „Angliával és a latin országokkal” párhuzamba állítva azt, ebben *(és csak ebben)* a kontextusban állítása kiterjeszthető minden, az angol-francia példától keletebbre található filozófiai kultúrára, (amelyekből ő érthető módon a némettel foglalkozik részletesen); így magunkat is beleérthetjük, érintve érezhetjük megállapítása olvastán. A fogalom kiüresedésének lényege annak depolitizálódása; ezt így fogalmazza meg:

Míg Angliában és a latin országokban a *sensus communis* fogalma még ma sem csupán kritikai jelszó, hanem az állampolgárok bizonyos általános kvalitásait jelenti, Németországban Shaftesbury és Hutcheson hívei már a 18. században sem vették át a „*sensus communis*” politikai tartalmát. A 18. század iskolai metafizikája és populárfilozófiája bármennyire igyekezett is tanulni a felvilágosodás vezető országaitól, Angliától és Franciaországtól, s próbálta utánozni őket, nem tudott adaptálni olyasmit, amihez teljességgel hiányoztak a társadalmi és politikai feltételek. Használták ugyan a *sensus communis* fogalmát, de mivel teljesen depolitizálták, elvesztette voltaképpen kritikai jelentését. Csupán egy bizonyos elméleti képességet értettek rajta, a teoretikus

---

⁵ Gadamer szerepét Shaftesbury modern kontinentális recepciójában Szécsényi Endre is kiemeli az angol filozófus művének magyar kiadásához írott tanulmányában, lásd: Szécsényi Endre: Egy derűs rajongó. In: Shaftesbury (Antony Ashley Cooper): *Sensus communis. Esszé a szellem és a jó kedély szabadságáról (Levél egy barátjához)*. Fordította Harsányi András; a fordítást az eredetivel egybevetette, a jegyzeteket és az utószót írta Szécsényi Endre. Budapest, Atlantisz. 2008. 157–158. o. lábjegyzet.

ítélőerőt, mely az erkölcsi tudat (a lelkiismeret) és az ízlés mellé sorakozott.⁶

A kritikai potenciál megőrzésének a lehetőségét Gadamer a német kultúrán belül egyedül a pietista szerzőkben látja, nem függetlenül attól, hogy ezekben az években behatóan foglalkozik Friedrich Christoph Oetinger munkásságával, idézett művének első és második kiadása között jelenik meg például a pietista szerző *sensus communis*ról szóló latin nyelvű munkájának a modern kiadásához írott bevezető tanulmánya.⁷ A pietizmus jelentőségét így emeli ki:

Van azonban egy jellemző kivétel: a *pietizmus*. Nemcsak Shaftesburynek, a világfinak volt szükségképp fontos, hogy az „iskola” ellenében korlátozza a tudomány, azaz a demonstratio igényeit, és a *sensus communis*ra hivatkozzon, hanem ugyanúgy a prédikátornak is, aki a hívők szívére akar hatni. Például *Oetinger*, a sváb pietista kifejezetten a *sensus communis* Shaftesbury-féle védelmezésére támaszkodik.⁸

Később, a második kiadásban megismétli, és általánosabb formában fogalmazza meg erről alkotott véleményét, azzal is hangsúlyozva a jelentőségét, hogy beemeli az új kiadáshoz szóló előszó szövegébe:

Németországban, mely a forradalomnak mindig csak a küszöbéig jutott el, az esztétikai humanizmus tradíciója volt az, amely a modern tudományeszmény kibontakozása közben elevenen tovább hatott. Más országokban talán több politikai tudat hatolt be abba, amin ott a „humanities”, a „lettres” alapul, röviden: minden, amit egykor humanióráknak neveztek.⁹

Gadamer gondolatmenete szerint a *sensus communis*nak ez a német leszűkítése Kant esztétikájában éri el a csúcspontját, és az ő erkölcsfilozófiai és politikai tartalmától megfosztott, pusztán esztétikai hatókörére korlátozott *sensus communis* fogalma lesz a meghatározó nemzedékek sora számára:

---

⁶ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Fordította és az utószót írta Bonyhai Gábor; a fordítást ellenőrizte Radnóti Sándor. Budapest, Gondolat, 1984. 42. o.

⁷ Friedrich Christoph Oetinger: *Inquisitio in sensum communem et rationem*. Tübingen 1753. Reprint. Stuttgart – Bad Cannstatt, Frohmann-Holzboog. 1964. Gadamer bevezetője: V–XXVIII. o.

⁸ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. 42. o.

⁹ Ugyanott, 11. o.

Shaftesbury [...] úgy használta ezt a fogalmat, hogy ezzel egyben a humanizmus politikai-társadalmi hagyományához is kapcsolódott. A *sensus communis* a polgári-erkölcsi lét egyik mozzanata. [...] *Kant* viszont egészen más hangsúllyal használja ezt a fogalmat *Az ítélőerő kritikájában*. Önála már nincs rendszertani helye a fogalom alapvető morális értelmének. Ismeretes, hogy erkölcsfilozófiáját egyenesen az „erkölcsi érzésről” szóló tanítással vitatkozva fejtette ki, melyet az angol filozófia hozott létre. Így ő a *sensus communis* fogalmát teljesen kizárta az erkölcsfilozófiából.¹⁰

Emellett a *sensus communis* fogalmának egyfajta lefokozását is kiolvassa *Az ítélőerő kritikája* 40. §-ából:

Az ilyen józan észnek csupán annyi a jelentősége, hogy a képzett és felvilágosult értelem előfoka.¹¹

Gadamer olvasata plauzibilis, hiszen való igaz, hogy *Kant* már az első kiadás előszavában egyértelműen azonosítja az egészséges emberi értelmet az (esztétikai) ítélőerővel, és a sokat idézett 40. §-ban is tesz nem éppen hízalgó megjegyzéseket a közönséges (*gemein* és *vulgáris*) emberi értelemre, alias *józan észre*. (Hermann István korábbi fordításában a terminus magyar megfelelőjeként következetesen a *józan ész*t használja, erre, mint a kiadáskor hozzáférhető egyetlen magyar verzióra utal vissza Gadamer művének magyar fordítása is, és ez így maradt a második kiadásban is,¹² így ebben az írásban sem láttam értelmét az új *Kant*-fordítás terminológiai megoldásaira utalni.¹³ A magyar terminológia változatainak a későbbiek során, a 19. századi magyar hegeliánusok, szempontunkból főként Erdélyi János és a közkeletű mai Hegel-fordítások szóhasználatának egybevetésekor lesz jelentősége.)

Magyar szempontból figyelemre méltó, hogy a magyar *Kant*-vitát kirobbantó, a skót *common sense* iskola talaján álló vitairat még *Kant* életében ugyanezt a szemléletet, vagyis a *sensus communis*nak a képzetlenek, a tömeg

---

¹⁰ Ugyanott, 46. o.

¹¹ Ugyanott, 47. o.

¹² Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer. Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*. Fordította és az utószót írta Bonyhai Gábor; a fordítást ellenőrizte Radnóti Sándor; felfrissítette Fehér M. István. 2. jav. kiad. Budapest, Osiris. 2003.

¹³ A szóban forgó magyar fordításokat lásd: Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Hermann István. 2. kiad. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979.; Immanuel Kant: *Az ítélőerő kritikája*. Fordította Papp Zoltán; a fordítást az eredetivel egybevetette Tallár Ferenc. Szeged, Ictus. 1997.

emberi értelmével való azonosítását rója föl Kantnak, illetve követőinek még azelőtt, hogy a vitairat szerzőjéhez eljutott volna *Az ítélőerő kritikája*.¹⁴

Azzal kapcsolatban, hogy vajon [...] álláspont[ja] megfelel-e a *common sense*-nek, Kant kevéssé nyugtalankodott. A kantiánusok ugyanis a skót filozófusok (Oswald, Reid, Beattie) *common sense*-ről alkotott álláspontját láthatólag semmibe veszik, és ezen vita lezárásának egyedüli döntőbírójaként csak a helyesen következtető észrt ismerik el.¹⁵ A kantiánusok a *common sense*-en történetesen a tömeg olykor ésszerűtlen gondolkodásmódját [*per sensum communem sensum vulgi*] értik. Az említett kiváló skót filozófusok viszont sohasem fogadták el a *common sense*-t ilyen értelemben. A felfogás [*sensus ille*], amelyről ők beszélnek, ugyanúgy tartozik a filozófusokhoz, mint a tömeghez.¹⁶

Kant Gadamer által idézett szöveghelyéből azonban az is legitim módon kiolvasható, hogy Kant a korának közbeszédében a *józan ész* terminushoz és szinonimáihoz tapadó egyes jelentéstartalmaktól akarja megtisztítani a *sensus communis* fogalmát, mindenekelőtt az attól elválaszthatatlan *társiasságot* hangsúlyozva, ennyiben éppenséggel emlékeztetve a fogalom eredeti környezetében meglévő politikai potenciál alapjára. Ha a *közönséges* emberi értelmén nem csupán általánosan meglévőt, hanem valóban *közönségest*, azaz *vulgárist* értünk, akkor ahhoz, hogy helyette visszanyerjük a *communist*, azaz *közösségit*, el kell hagynunk a *közönséges emberi értelemre* való hivatkozást, és vissza kell térnünk az ettől éppen a társiasság révén megkülönböztetett

---

¹⁴ Rozgonyi vitairata ugyan 1792-ben jelent meg nyomtatásban, a kor szokása szerint a kézirat lezárása és valószínűleg már a cenzúraengedély megszerzése után megfogalmazott előszó dátuma azonban 1791. Ebből az adatból és a szerző életrajzi eseményeiből következően a kézirat keletkezése 1789–1790-re tehető, így éppen elkerülte Kant 1790-ben megjelent művére való reflexiót. (Későbbi írásaiban Rozgonyi már hivatkozva Kant esztétikai fő művét.)

¹⁵ Josephini Rozgonyi: *Dubia de initiis transcendentalis idealismi Kantiani* / Rozgonyi József: *Kétségek a kanti transzcendentális idealizmus alapvetéseivel kapcsolatban*. Fordította Guba Ágoston; a jegyzeteket összeállította Guba Ágoston és Mester Béla; a fordítást az eredetivel egybevetette Kondákor Szabolcs; a latin szöveg sajtó alá rendezésében részt vett Gángó Gábor. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, 2017. 38. o.

¹⁶ Ugyanott, 39. o. lábjegyzet. Rozgonyi munkájának kiadása és fordítása során figyelembe kellett venni, hogy a magyar filozófus a hivatkozott, többnyire nemzeti nyelveken megfogalmazott, jórészt kortárs művek terminológiáját ülteti át gyakran egyéni módon latinra. Azokban az esetekben, amikor Rozgonyi a *sensus communis* egyértelműen az idézett skót szerzők *common sense* terminusának latin megfelelőjeként használja, ennek jelzésére a magyar változatban következetesen az eredeti angol kifejezés szerepel.

*sensus communis*hoz; vagy még inkább a *közönséges emberi értelmet* kell fölemelni a *sensus communis* szintjére. Van rá példa a 20. században, hogy a politikafilozófia visszanyúlik Kant esztétikájához, benne az ítéleőrő alapfogalmához, utalva a *sensus communis* terminusára is. Ezekből a fejleményekből úgy tűnik, hogy lehetséges a szöveg olyan olvasata, amely nem a politikai vonatkozású tartalmak háttérbe szorulására összpontosít, hanem éppenséggel az emberi képességek olyan típusú leírására, amelyből kibontható a politikai cselekvés lehetősége, szerkezete és az arra való képesség. Ebből a szemszögből nézve Kantnál inkább *megőrződött* valami az utókor számára, mintsem *kiüresedett és elsikkadt* volna.

Gadamer értelmezésében tehát a német (és, tesszük hozzá mi: az egész közép-európai) *sensus communis* hagyomány az esztétikára szűkült, majd tartalmilag egyre inkább kiüresedett, hogy azután szinte észrevétlenül eltűnjék mind a szakfilozófiai kommunikációból, mind a művelt közbeszédéből. Gadamer értelmezése azért meglepő némileg, mert a *humanista vezérfogalmak* taglalása során, nem sokkal korábban, a *képzés (Bildung)* elemzése kapcsán nagyban támaszkodik arra a Hegelre, aki folyamatosan a *józan ésszel* szemben határozta meg filozófiáját és a filozófiát általában. Hegel ebben a kérdésben éppen azokat az irányzatokat, a német pietizmust és populárfilozófiát tekintette fő ellenfeleinek, amelyeket Gadamerhez hasonlóan, ám ellenkező előjellel már ő is a német *sensus communis* hagyomány legfontosabb képviselőinek tekint. Gadamernél azonban ennek ellenére egyáltalán nem jelenik meg a *józan ésszel* való hegeli leszámolás mozzanata, elbeszélése szerint a *sensus communis* hagyománya különösebb kenyértörés nélkül mintegy *felszívódik* az idők során. Nem lehet itt céloz bmutatni, hogy Hegel föllépése milyen mértékben, hogyan és milyen hosszú távon változtatta meg a *sensus communis*ról való német gondolkodást. Megelégszem azzal, hogy nagy vonalakban bemutatom ennek a fordulatnak a magyar változatát a mögötte álló hegeli háttér fölvázolásával. Előbb azonban röviden ki kell tennem e hagyomány megjelenésére és jelentőségére.

A SENSUS COMMUNIS FELÚJÍTOTT FOGALMA MINT A FILOZÓFIAI KOMMUNIKÁCIÓ SZERKEZETVÁLTÁSÁRA VALÓ REFLEXIÓ RÉSZE

A *sensus communis* fogalmának újbóli felbukkanása az újkor filozófiájában nehezen érthető a filozófiai nyilvánosság korabeli szerkezetváltása révén fölvetett, a filozófia önértelmezésére vonatkozó kihívás figyelembe vétele nélkül. E szerkezetváltás lényege kettős; egyrészt a latinról a nemzeti nyelvekre való áttérés, másrészt, ezzel összefüggésben, a filozófiai diskurzus kilépése az iskolák falai közül és megjelenése a szélesebb nyilvánosságban, az

időközben létrejövő nemzeti nyelvű folyóiratok hasábjain, illetve az új típusú tudományos intézmények, szalonok, társaságok, alapítványok és végezetül az akadémiák nyilvánosságterében. (Az akadémiáknak kitüntetett szerepük volt a nemzeti nyelvű szakajtó megteremtésében és fenntartásában. Ez fokozottan érvényes a magyar esetre.) A filozófia új kommunikációs helyzetének, szerepének és átalakuló célközönségének az értelmezésére több teoretikus kísérlet is napvilágot látott a 18. század folyamán. Ezek közül a legnagyobb hatásúak természetesen azok voltak, amelyeknek megfogalmazójuk saját filozófiai rendszerén belül is kitüntetett helyük volt. A német filozófiában ezek közül a legismertebb Herder vállalkozása a *közönség (Publikum; nála még néha latinosan: Publicum)* történetileg változó fogalmának az értelmezésére; illetve Kant kettős fogalompárja, amely egyfelől az *ész nyilvános és magánhasználatú*, másfelől az *iskolafilozófia és a világpolgári szemszögből művelt filozófia* fogalmaiban ragadja meg az új helyzetet, és definiálja benne a filozófia helyét, művelésének módját. Mindkét reflexióban a filozófus saját szerepértelmezése a hangsúlyos, nem függetlenül az éppen megszólaló filozófus személyes önértelmezésétől. A filozófus az, akinek számot kell vetnie célközönsége átalakuló szerkezetével, sejteti Herder, miközben filozófusként éppen leírja a közönség átalakuló szerkezetét. Kant egyfelől az ész nyilvános használatának szabadságát hirdeti, másrészt a világpolgári szemszögből művelt filozófiát mint bölcséleti eszményt, miközben egyetemi professzorként értelme használatának jelentékeny kapacitását magánjogi szerződéssel az iskolafilozófia számára kötötte le. A helyzet, amelyet hivatkozott fogalompárjai segítségével leír, egyben a saját személyes helyzete is, az ebből kiindulva megfogalmazott szabályok a filozófiai tevékenységre nézve azonban teljes mértékben egyetemesek, ebben a tekintetben is összevágznak saját morálfilozófiai elveivel.

A század legkorábban megfogalmazott és talán legösszetettebb előzményekkel és hatástörténettel rendelkező válasza azonban a *sensus communis* antik filozófiai terminusának felelevenítése és egyben átértelmezése. Az antik források önmagukban is sokrétűek, sok minden megtalálható közöttük az arisztotelészi *közös érzéktől* a sztoikus iskola különböző korszakaiból származó kitételeken keresztül a terminusnak a kora újkorban általánosan hivatkozott cicerói latin verziójáig, amely, szövegkörnyezetével együtt, már maga is értelmezés. A terminus újkori felelevenítője, Shaftesbury tanúbizonyságot ad arról, hogy a filológiai részletekig pontosan ismeri a vezérszökeént választott kifejezés antik fogalom- és terminustörténetét. Nem esetleges körülmény, véletlen tehát, hanem tudatos választás eredménye, hogy a kínákozó, jóval kézenfekvőbb és jóval inkább közkezen forgó lehetőségek közül a késői sztoa nem görög anyanyelvű szerzője, Marcus Aurelius neologizmusát, a *koinonómoszínét* tekintse az esszéjében hol latinul *sensus communis*-ként, hol angolul *common sense*-ként emlegetett fogalom

értelmezése alapjának.¹⁷ Ebben a kifejezésben egyaránt megtalálható ugyanis a fogalomnak mind a kognitív, mind az esztétikai, mind az etikai vonatkozása; a legfontosabb azonban az, hogy beleértendő a mások iránti figyelem, abban az értelemben is, hogy figyelembe vesszük cselekvésünk következményeit másokra vonatkozóan, és abban az értelemben is, hogy figyelembe vesszük mások véleményét ítéletalkotásunk során. Ez az utóbbi mozzanat a fogalom antik történetében nem hangsúlyos; itt még általában úgy jelenik meg, mint minden emberben *egyformán*, de *külön-külön* megjelenő, elsősorban *kognitív* képesség. A kora újkori felelevenítésben viszont éppen az etikai és közösségi vonatkozások válnak a lényegi mozzanattá; olyan terminust keresnek, amely a filozófia új, iskolán kívüli, (bár iskolázott) közönségének a gondolkodását írja le. Ebben az igazra, a szépre és az erkölcsi jóra vonatkozó ítéletek összefüggésben vannak egymással, és jellemző rá egyfajta közösségi szellem; abban az értelemben is, hogy érzékeny a közösségi élet eseményeire, beleértve a politikumot, és abban az értelemben is, hogy *közösen*, egymáshoz igazodva, egymás fölvetéseire reagálva és egymás véleményét mindig tekintetbe véve törekszik megítélni a dolgokat. Az újkori *sensus communis* hagyomány a skót *common sense*-iskolában vált domináns irányzattá. Ennek körében dolgozták ki részletesen az irányzat morálfilozófiáját¹⁸ és esztétikáját,¹⁹ és itt jelent meg az e vezérszóra épülő filozófia szintézisének tekinthető munka is,²⁰ miközben egy pillanatra sem került háttérbe az irányzat közéleti vonatkozása.

A kontinentális *sensus communis* hagyományban valóban megfigyelhető a fogalom esztétikai vonatkozásainak fokozatos erősödése, majd szinte kizárólagossá válása, összefüggésben az önálló filozófiai diszciplínaként ekkor létrejövő esztétikával. Azonban kezdetben még itt is világos volt a terminus kora újkorban nyert közéleti vonatkozása. A német populárfilozófia ismert szerzője, Johann August Ernesti egyenesen a római *populust*, a szavazati joggal rendelkező polgárok *politikai közösségét* tekinti saját ideáltípusos célközönsége mintájául.²¹ A magyar gondolkodásban a *sensus communis* hagyománya legalább két hullámban jelentkezett. A szakfilozófiában a magyar Kant-vita (1792–1822) keretei között, a főntebb már hivatkozott Rozgonyi József munkássága révén lett ismert, aki a vita kezdetén még kortársnak tekinthető skót szerzőkből és műveikből közvetlenül merített, a már említetteken kívül főként James

---

¹⁷ Shaftesbury: *Sensus communis*. 2008. 45. o.; 101. o.

¹⁸ Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments*. Oxford, Clarendon Press. 1976.

¹⁹ Hugh Blair: *Lectures on Rhetoric and Belles Lettres*. 1–3. kötet. Dublin, Printed for Whitestone et al. 1783.

²⁰ Thomas Reid: *Essays on the Intellectual Powers of Man*. Edinburgh, Bell. 1785.

²¹ Johann August Ernesti: *Opuscula oratoria, orationes, prolationes et elogia*. Lugduni Batavorum, S. et Luchtmans typs., 1762. 153. o.

Beattie fő művére támaszkodva.²² A közbeszédben jelentős volt a német populárfilozófiai diskurzus közvetítő szerepe, bár ezzel párhuzamosan folyamatosan jele van a skót hagyománnyal való közvetlen kapcsolatnak is. Kármán József publicisztikájában például gyakran hivatkozik az olvasóközönsége számára feltételezhetően ismert német szerzőkre, ám programjának vezérszava, a nemzet *csinosodása*, a skót felvilágosodás szókészletéből vett kifejezés szabad magyar fordítása. A következő hullám párhuzamos a skót iskola egyfajta kontinentális újjászületésével a 19. században, amikor például megjelennek a skót iskola fő műveinek új fordításai franciául, a kor fontos európai közvetítőnyelvén. A *sensus communis* hagyományának ez a két hulláma a magyar gondolkodás történetében nem válik el élesen egymástól; nem egy elfeledett irányzat újbóli felfedezéséről, inkább egy időlegesen némileg a háttérbe szorult gondolkodásmód *felfrissítéséről* van szó. Az iskola reformkori hatástörténetére jellemző, hogy az egyik legfontosabb korabeli művelődéspolitikai tollharc, az úgynevezett *eposzi kor – drámai kor* vita a skót iskola főntebb már hivatkozott esztétikai munkájának a magyar fordítása kapcsán robbant ki.²³

A vitát kirobbantó recenzió²⁴ szerzője éppen az a magyar filozófus, Szontagh Gusztáv, akivel *szemben* majd később megfogalmazódik a magyar filozófia hegelianus, a *sensus communis* fogalmát elutasító önértelmezése, Erdélyi János tollából. Szontagh szerzői pozíciója iskolapéldája a filozófiai nyilvánosság szerkezetváltásából eredő következményeknek az egyes filozófus szemszögéből. Egész pályáján az oktatási rendszertől független közértelmiségiként dolgozott, életeleme volt az a magyar nyelvű szaksajtó és kulturális sajtó, amely ifjúkori szocializációja éveiben a szeme előtt bontakozott ki, és ezzel együtt természetesen a Magyar Tudós Társaság, későbbi nevén az Akadémia intézményes háttere. Jellemző véletlen, hogy első írása az Akadémia alapításának évében jelent meg nyomtatásban. Az akadémiai tagság egyébként számára fórumot és infrastrukturális hátteret jelentett, anyagi segítséget azonban alig. Megkapták az akadémia kiadványait és az akadémikusoknak akkoriban járó kéziratpapír-ellátmányt – utóbbi jelentős támogatásnak számított a kor értelmiségje számára –; illetve részt vett az akadémiai gyűléseken, felolvasásokon, amelyek az ő idejében, a konferenciasorozatok mai világa előtt valóban tudományos fórumok voltak, kevésbé a tudomány reprezentációjának

---

²² A Rozgonyi által használt kiadást lásd: James Beattie: *An Essay on the Nature and Immutability of the Truth; in Opposition to Sophistry and Scepticism*. 6. javított kiadás. London, Dilly. 1778.

²³ Hugh Blair: *Rhetorikai és Aesthetikai leczkéi*. I–II. kötet. Fordította Kis János. Buda, Magy. Kir. Egy. 1838.

²⁴ Szontagh Gusztáv: Blair Hugo' rhetorikai és aesthetikai leczkéi. *Figyelmező*, 3. 1839. 19. 305–310. o.

a színpadai. Ezen felül akadémikusként részt vett a különféle pályázatok elbírálásában és a döntéshozatali folyamatokban. Díjazásra jogosult taggá azonban csak halála előtt néhány hónappal vált; megélhetését közírói tevékenysége biztosította. Akkor lépett a nyilvánosság elé, amikor már volt számottevő magyar folyóirat- és könyvkiadás, és már lényegében eldőlt, hogy a magyar filozófia és a bölcsész tudományok publikációs nyelve a magyar lesz; ugyanakkor még eleven volt az előző értelmiségi nemzedék közegét jelentő, jóval szűkösebb sajtóvilág emléke, és még mindig rendszeresen jelentek meg magyar szerzőktől latin nyelvű tudományos munkák. Értette és értékelté tehát a reformkor pezsgő kulturális és tudományos életének intézményes és kommunikációs hátterét, ugyanakkor ez a közeg nem természetadta adottságként jelent meg a számára, hiszen volt a megítéléséhez múltbeli viszonyítási alapja. Nem csupán Szontaghra, de jóformán az egész 19. század magyar filozófiájára jellemző, hogy tudatosan reflektálnak a filozófiának az akkor születő modern nemzeti kultúrában valójában betöltött, illetve kívánatos szerepére. A filozófiai nyilvánosság szerkezetváltozásának a következménye ez a kérdésföltéves; a magyar filozófus abban a helyzetben találja magát, hogy szándékai szerint *világgpolgári szemszögből*, az *iskolafilozófiát* meghaladva bölcseleksedik, ezt azonban *magyarul* teszi, éppen azért, hogy elszakadjon az iskolafilozófia latinjától. Az a felismerés, hogy a filozófia közönségének kiterjesztése az iskolák falain kívülre egyben a nemzeti nyelv korlátait, a közös latin nyelv biztosította, arisztokratikus, de mégis létező (európai) egyetemesség kényszerű feladását is jelenti, másutt is megjelenik a korban, azonban igazán élesen a kelet-közép-európai kisebb nemzeti kultúrákban vetődik föl, többek között nálunk, magyaroknál. Amikor Szontagh a filozófia és saját maga, mint filozófus szerepét igyekszik megfogalmazni, nem kerülheti meg a nemzeti kultúrához való viszony kérdését. Saját kiterjedt kritikusi tevékenységéhez illően a (magyar) filozófia szerepét a nemzeti élet jelenségeinek elméleti igényű bírálatában határozta meg, amelybe beleértette a műbírálaton kívül a gazdasági folyamatok, a társadalmi változások és a politikai események, álláspontok és programok elemzését is. Mindezek szintéziséből bontakozik ki majd a magyar filozófia, miközben a kritikai jellegű bölcseleti tevékenységnek nélkülözhetetlen szerepe van a modern magyar kultúra, gazdaság és politikai közösség kialakításában. Saját munkásságában mindenestre következetesen végrehajtja a programot; *első propylaeuma* a szerveződő magyar filozófiai élet lehetőségeiről és kívánatos irányairól szövegszerűen is nagymértékben épít korábbi műbírálataira,²⁵ a néhány évvel későbbi *második propylaeum* pedig világossá teszi, hogy az eddigieknek a célja

---

²⁵ Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a Magyar philosophiához*. Buda, Magyar Kir. Egyetem. 1839.

végző soron egy társadalomfilozófia és politikafilozófia megalapozása.²⁶ A magyar filozófia és saját filozófusi szerepe megfogalmazásához kézenfekvő volt a *sensus communis* hagyományához fordulnia, hiszen ez a gondolatkör nem volt már ismeretlen a magyar gondolkodásban, Szontagh intenzív filozófiai önképzésének idején pedig éppen egyfajta újrafelfedezése ment végbe a kontinentális Európában, és kiválóan illett a közügyekről a közönségnek teoretikus igénnyel beszélő közértelmiségi szerepfelfogásához. Szontagh ugyanakkor nem volt olyan módon elkötelezettje a skót iskolának, mint egy nemzedékel korábban Rozgonyi, különösen a Kant-ellenesség állott tőle távol. (Annak taglalására, hogy miért nem ellentétként jelennek meg Szontagh írásaiban a kantianus gondolatok és a skót iskola eszméi, a jelen tanulmány keretei között nincs terünk.) Szontagh sokféle forrást magába olvasztó filozófiája egyedül a posztkantianus német filozófiai irányzatokkal áll szemben élesen, ezen belül is a magyar hegelianusokkal az úgynevezett *hegeli pör* keretében folytatott hírlapi vitái válnak nevezetessé (1838–1842). Bár Szontagh több helyen utal rá, hogy véleménye szerint már Fichte is rosszul sáfárkodott a kanti örökséggel, és Schellinget sem értékelte pozitívan, kifejezetten támadólag csupán a hegeli rendszerrel szemben lépett föl.²⁷ A Hegel körüli perpatvar idején Erdélyi János ugyanannak a fővárosi szellemi életnek a részese volt, mint Szontagh Gusztáv, esztétikai írásai alapján őt is az Akadémia filozófiai osztályának tagjává választják (később, rendes tagként ugyan már az irodalmi és nyelvi osztály tagja, miközben éppen ekkor jelennek meg legfontosabb filozófiai írásai); ez a vita azonban nem kelti föl az érdeklődését. A *hegeli pör* lezáródik még jóval a forradalom előtt, 1848 után pedig Európa-szerte a hegeli filozófia apálya következik be. Korábban semmi nem utal rá, ezért váratlan, hogy két évtizeddel később, a forradalom utáni korszakra jellemző számvetések sorába tartozó írásában Erdélyi leszámol, és éppen hegeli alapon számol le a forradalom előtti időszak általa dominánsként bemutatott irányzatával.

Erdélyi érvelését és annak hegeli hátterét részletesen bemutatattam már ugyannek a konferenciasorozatnak a keretében 2017-ben, majd néhány héttel később Egerben,²⁸ itt csupán emlékeztetőül összefoglalom az ott mondottakat.

---

²⁶ Szontagh Gusztáv: *Propylaeumok a társasági philosophiához, tekintettel hazánk viszonyaira*. Buda, Emich. 1843.

²⁷ Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. Szerkesztette Mester Béla. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat. 2017. 123–124. o.

²⁸ A két előadás alapján írt tanulmányt lásd: Mester Béla: „Szellem” versus „józan ész”. A *sensus communis* fogalmának parasztossá tétele és elidegenítése a magaskultúráról a filozófia és a nemzeti kultúra viszonyáról folytatott 19. századi vitákban. In: Laczkó Sándor (szerk.): *Az idegen*. Szeged, Magyar Filozófiai Társaság – Pro Philosophia Szegediens Alapítvány – Státus Kiadó, 2018. 229–246. o. Másodközlését lásd In: Sárkány Péter – Schwendtner Tibor (szerk.): *A filozófia lehetséges szerepei a neveléstudományban*. Eger, EKE Líceum Kiadó, 2018. 85–102. o.

A sárospataki gondolkodó nagy hatású munkájának, *A hazai bölcsészet jelenének* első nyolc fejezete a *Pesti Napló*ban jelenik meg folytatásokban, 1856-ban, majd további fejezetekkel kiegészítve, önálló kötetben a következő évben adja ki a szerző Sárospatakon. Ellenfelei, az úgynevezett *magyar egyezményes bölcsélet* képviselői közül Hetényi János ekkor már évek óta nincs az élők sorában, a másik, Szontagh Gusztáv a következő évben távozik. A mű kapcsán kibontakozó vita Erdélyi és Szontagh között ezért ugyan elkezdődik, de valójában ki sem bontakozik. Nincsen formális lezárása sem; a vitapartner halálhírére Erdélyi visszavonja már elküldött viszontválasza kéziratát, amely csak majd jóval az ő halála után kerül kiadásra. Erdélyi munkájának fő gondolatmenete a következő. A közelmúlt, azaz a reformkor hazai filozófiai életét az magyar egyezményes filozófia dominálta, amelynek vezérszavai az *életrevalóság*, a *népszerű előadás* és *nemzetiség* voltak, az egész, általa bírált gondolkodásmód gyökere pedig a *józan ész* fogalmára és az ezt képviselő filozófiai hagyományra való támaszkodás. A három vezérszót előítéletekként, téves követelményekként leplezi le. A *nemzetiség* követelménye csak az érzést kifejező partikuláris szépirodalomra lehet érvényes, a gondolat egyetemességét kifejező filozófiától viszont idegen:

A nemzetiség elve tehát folytonosan erős a költészetben, gyöngébb a vallásban, végképen megszűnik utóbb a bölcsészetben. Ezt így tanítja a történet, a mívelődés története is, mely tulajdonkép az emberi szellemnek az események folytában nyilvánult másolata.²⁹

Az *életrevalóság* követelményét sem a *józan ész*en, hanem a spekulatív gondolkodáson alapuló bölcselkedés töltheti be igazából:

És e ponton igazán az elmélődés (speculatio) magasságain vesszük magunkat észre, hol minden csupa ellenmondás, vagyis ellenmondások egysége.³⁰

A legfontosabb a *népszerű előadás* vezérszavának a leleplezése. Erdélyi nem kevesebbet állít, mint hogy ellenfeleinek nyelvi normái ellentmondanak a filozófiai szaknyelv követelményeinek:

Különösen valami aggodalmas félelmet látok az idealizmustóli óvakodásokban nyelvre, józan észre nézve. A tudománytól féltik a nyelvet. Elhiszem, hogy azon fokáig a haladásnak, meddig a mi

---

²⁹ Erdélyi János: *A hazai bölcsészet jelene*. In: Erdélyi János: *Filozófiai és esztétikai írások*. Sajtó alá rendezte T. Erdélyi Ilona; a jegyzeteket írta T. Erdélyi Ilona és HorKay László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981. 44. o.

³⁰ Ugyanott, 34. o.

keletben levő bölcsészeink feljutottak, nincs szükség a gondolat megjelölése végett szabatos nyelvre, s meg lehet elégedni a közbeszéd szolgálataival.³¹

Minden bajok gyökerével, a *józan ésszel* mint lehetséges filozófiai kiindulóponttal kapcsolatban három ellenérvet hoz föl. Az első kettő összefügg egymással: egyfelől úgy értelmezi a *józan ész* fogalmát ellenfeleinél, mint amelybe nem fér bele a gondolkodás fejlődésének a mozzanata; ebből eredően pedig a *józan észre* való hivatkozásból származtat minden maradiságot, fejlődésképtelenséget és felvilágosulatlanságot:

mi elsőbbséggel jár az, ha népnek, mint a magyar, mely annyiszor volt már hajlandó könnyelműsége, hogy bizony nem kell félni, mintha meg találna szakadni a nagy gondolkodásban, ha népnek, mint a magyar, egyre az ajánltatik, mit tanulni nem kell, hanem csak tudni – a józan ész szerint? Édes józan eszem! beh felvitte Isten a dolgot! De mindamellett nem terem-e meg igen könnyen a józan ésszel a babona, tudatlanság, tespedés, minden erkölcsi és anyagi rossz a döghalálig?³²

A harmadik érv egészen más természetű. A *józan ész* fogalmára hivatkozó filozófiai hagyományról, amelyet leszűkít a skót iskolára, igyekszik kimutatni, hogy idejétmúlt, *korszerűtlen*, és mint ilyen, legfőképpen *partikuláris*. A mából visszatekintve, és tudva a szöveg keletkezésének idejét, meglehetősen furcsa olvasni értékelését kora filozófiájáról. A brit filozófia törekvései partikulárisnak bizonyultak, így az önálló brit filozófia lényegében megszűnt. (Erdélyi hol skótot, hol angolt ír, de a brit filozófiai hagyomány egészére gondol, kivéve azokat a helyeket, ahol a *skótok* egyértelműen a skót *common sense*-iskolát jelentik):

Bölcsészetben a józan ész rövid, de hatékony szerepléssel mutatkozott a skótoknál ezelőtt száz esztendővel. [...] A közös érzelem vagy közrendű értelem bölcsészete amint hamar felkapott, úgy hamar is letűnt, s Hume óta, ki a tapasztalást megkétlette, s ezáltal lényeges mozzanatot hozta elő a bölcsészeti haladásban, angol bölcsészetről, tudománytörténeti szempontból, mai nap már nem lehet beszélni. [...] Mind a skótok, mind Kant Hume után és ellen

---

³¹ Ugyanott, 36. o.

³² Ugyanott, 43. o.

keltek föl, de a skótok bölcselkedése helyszerű maradt, míg a kanti észjárás elfoglalta a világot.³³

Erdélyi szemléletében persze Kant nem a filozófia fejlődésének végcélja; nála a világ filozófiája egyenesen halad a hegelizmus filozófiatörténeti végpontja felé, a magyar gondolkodásról pedig eközben kiderül, hogy már nyelvileg eleve bele van kódolva a hegeli fogalomrendszer, csak ki kell bontani.

Erdélyi gondolatmenete szövegszerűen is kimutathatóan Hegelre támaszkodik. Ahhoz, hogy észrevegyük, mennyiben módosulnak a hangsúlyok a magyar diskurzusban, röviden vissza kell idéznünk Hegel saját érvelését ebben a tárgyban. A spekuláció és a *józan emberi értelem* ellentéte megjelenik már Hegel első önálló filozófiai munkájában, *A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbségében*, ahol külön fejezetet szán a kérdésnek *A spekuláció viszonya a józan emberi értelemhez* címmel.³⁴ Az érzelmi elemek és a szellem viszonyát taglalja hasonló módon *A szellem fenomenológiájában*.³⁵ Végezetül filozófiatörténeti előadásainak bevezetőjében, *A filozófia elválasztása a populáris filozófiától* című alfejezetben visszamenőlegesen, történetileg is kiiktatja az igazi filozófia fogalmából mindazokat a hagyományokat Cicerótól kezdve Pascalon keresztül a német közelmúltig, amelyek a *sensus communis* vezérszavára hivatkoznak.³⁶ Figyelemre méltó Hegel szóhasználatának változása Kant főntebb idézett fejtegetéséhez képest. Míg Kant, legalábbis egyik olvasata szerint, igyekszik távol tartani a *sensus communis* fogalmát a vulgárisan értelmezett *józan esztől*, és az előbbit megőrizni, addig ezek Hegel számára szinonimák, és inkább az ellenkező irányban érvel; a *józan ész* vulgárisként való felfogása indok arra, hogy a *sensus communis* bármilyen módon felfogott fogalmát kiiktassuk a filozófiából.

Erdélyi ezen a ponton más módszert választ, mint Hegel; számára fontosabb az, hogy a *sensus communis* filozófiai hagyományát minél inkább egyetlen történeti időszakhoz kösse, és így *partikulárisnak* és meghaladottnak tekinthesse. A legnagyobb különbség azonban a nyelvre általában, és különösen a filozófia szaknyelvére való hangsúlyos hivatkozás Erdélyinél, ami nem jelenik meg kiemelt módon Hegelnél saját terminológiájának a védelmében azokkal szemben, akikkel vitában áll. Erdélyinél viszont az a kitétel, hogy a

---

³³ Ugyanott, 57; 59–60. o.

³⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A filozófia fichtei és schellingi rendszerének különbsége*. In: Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Ifjúkori írások*. Fordította Révai Gábor. Budapest, Gondolat Kiadó, 1982. 169–174. o.

³⁵ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *A szellem fenomenológiája*. Fordította Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961. 12. o.

³⁶ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Előadások a filozófia történetéről*. Fordította Szemere Samu. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1958. I. kötet, 86–87. o.

józan ész fogalmára támaszkodva nem lehet szakfilozófiát művelni, szorosan összekapcsolódik azzal az állítással, hogy a *józan ész* magyar filozófusainak nyelvhasználata ellentétes a *filozófiai szaknyelv* követelményével. (Ezt a gondolatot már nem lehetne Hegel mintájára végigvezetni a *sensus communis* egész filozófiatörténeti hagyományán; legalábbis elég nehéz lenne kimutatni Ciceróról, hogy nem elég tudatosan használja a görög és latin filozófiai terminusokat.) Az, hogy ilyen közvetlenül kapcsolódik össze a *szakfilozófia* és a *filozófiai szaknyelv* kérdése, úgy tűnik, hogy a magyar vita sajátsága, aminek az oka a magyar nyelvújítás körülményeiben rejlik, közelebbről pedig a nyelvhez mint a filozófiai gondolatok kifejezésének a közegéhez való, a vitapartnerétől radikálisan eltérő viszonyában. Ez utóbbi kérdést már csak azért sem kerülheti meg, amikor Szontaghot bírálja, mert hiszen vitapartnerre is elsősorban nyelvi alapon, terminológiájukban támadja a hegelianusokat; sőt, a nyelvvel, terminológiával való *visszaélés* bírálatát náluk jóval több körre kiterjesztve, saját filozófiai alapállásának a kiindulópontjává teszi.³⁷

A SZAVAK ÉS KÜLÖNÖSEN A HEGELI TERMINOLÓGIA KRITIKÁJA SZONTAGHNÁL

Főntebb már utaltam arra, hogy Szontagh gondolkodásának és gondolkodói önértelmezésének egyaránt személyesen is megélt háttérét a *közértelmi-ségi* általa betöltött szerepének a filozófiai értelmezése adja annak a tudatosságával együtt, hogy ez a szerep annyira új a magyar kultúrában, hogy egy nemzedékkel korábban még elképzelhetetlen lett volna. (Szontagh példája erre a változásra pályájának összegzésekor, hogy Kazinczyt még csaknem csődbe vitték kiterjedt levelezésének költségei, melynek révén a magyar kulturális nyilvánosságot szervezte, ő viszont már meg tudott élni abból, hogy ebben a nyilvánosságban tevékenykedett.) A tudatos reflexió kora kulturális nyilvánosságára azonban az új körülmények között az alkotó értelmiségre jellemző veszélyeket is érinti. Az időszaki sajtó és az új típusú intézmények révén létrejövő, minden korábbinál kiterjedtebb nyilvánosság egyre nagyobb mérete és autonómiája azt is jelentheti, hogy ebben a szavakból és papírosból álló világban eltéved az alkotó értelmiségi, és elveszíti kapcsolatát a valósággal. Ez abban nyilvánul meg, hogy összetéveszti a valóságot az annak megismerésére szóló leírással, modellel, ami a számára otthonos *írott nyelvi formában* jelenik meg. Mivel korának körülményei között a szeme előtt

---

³⁷ A vitapartnernek nyelvszemléletének különbségéről bővebben lásd: Mester Béla: Filozófia és nyelv – a filozófia nyelve: Két reformkori magyar filozófus nyelv-szemlélete (Erdélyi János és Szontagh Gusztáv). *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 22. 2020. 3. 35–53. o.

kialakuló kultúripari masinéria az ekkoriban megjelenő első női alkotók (de nem lapszerkesztők és kiadótulajdonosok) mellett is dominánsan *férfivilág*, a valóságtól való elidegenedés jelenségét először a *hiteltelen nőábrázolásban* ragadja meg szépirodalmi műbírálataiban; a szavak papíros-világában elidegenedő modern szerző *a valóság női arcától* fordul el. Ugyanennek az értelmiségi magatartásnak a leírására szolgál az a személyes tapasztalatokon alapuló *betegségmetaforika*; amelynek lényege, hogy a papírosvilágban való elidegenedés testi tüneteket, betegségeket okoz; itt üt vissza a tárgyi valóságtól való elvonatkoztatás. Az említett személyes tapasztalat a foglalkozásszerűen üzött közértelemiségi szerep első időszakában személyesen is megtapasztalt egészségügyi problémák jelentkezésében és az azok elkerülésére bevezetett új életmódszabályokban áll. Szontagh elméleti kritikái tevékenységként értelmezett filozófiai működésében rövidesen minden szellemi és gyakorlati szférában megtalálja a szavak világában elidegenedett értelmiségi figuráját. A reformkor vége felé írott szatirikus novellájában álombeli útjának három kéretlen magyar útítársa az irodalmi világa szavaiból kilátni nem képes költő, a saját retorikáját a politikai lehetőségekkel összetévesztő közéleti szónok és a terminológiájába belevesző bölcsész.³⁸ A három útítárs a narrátor, Szontagh felébredése után is az álom foglya marad, hiszen szavakból álló művi világuk a valósággal nem, csak az álommal kompatibilis. Szontagh kritikájában a (magyar) hegelianus filozófusok beállítódása iskolapéldája ennek az értelmiségi csapdahelyzetnek; önjáróvá vált terminológiájuk továbbgörgetése és a valósággal való azonosítása lép a valóság leírásának és értelmezésének a helyébe.

Nem sokkal Világos után fejt ki Szontagh karakteres véleményét a nyelvnek a megismerésben betöltött szerepéről; kifejezetten veszélyesnek, a valóság helyes megismerését gátló mesterséges akadálnak gondolja a hegeli típusú öngerjesztő terminusteremtést. Így ír erről Augustin Smetana németül író cseh filozófus részben hegeli ihletésű munkájáról szóló recenziójában:

Smetana azért nem is kételkedhetik, hogy a tudás és létel öntudatunkban egy és ugyanaz, mert hiszen már a Bewustseyn német szava is oda mutat, hogy az a Wissen és Seynnak azonsága. Ily oknál fogva tartják talán néhány történetbúváraink is a húnokat és a kúnokat ugyanazoknak, mert magyar elnevezéseik hasonlók.³⁹

---

³⁸ Szontagh Gusztáv: A szenvedelmes dinnye- és dohánytermesztő kalandjai. 1–2. *Életképek*, 3. 1845. 7. 205–213. o.; 8. 231–237. o.

³⁹ Szontagh Gusztáv: Smetana s a philosophia közel kimenetele. *Új Magyar Museum*, 1. 1850. 3. 156. o.

Szól ez azoknak is, kik a magyar *philosophiát* a magyar *nyelvből* akarják kifejteni; mert valóban, ha mindig csak betűkkel, szavakkal, eszmékkel és könyvekkel foglalkodunk, és soha sem a tárggyal a valóságban: akkor productív képzelődésünk szükségkép erőt vesz a reproductív képeleten, tárgyilagos világszemléletünk egyénileg alanyivá változik át s oly képzeléseket teremtünk, miktől elfordúl az élet, s miknek szobabúztát alig tűri el az, kinek gyomra, idege és feje ép.⁴⁰

Ezzel egy időben, nem függetlenül a forradalom és a hozzá vezető út tapasztalatainak levonására való törekvéstől, a magyar őstörténet kapcsán kibontakozó vitában (1850–1852) konkretizálja, mit is ért a szavakból alkotott papíros-világban való elidegenedésen. Az adott vitaszituációban kritikája a történeszre irányul, de kiterjeszhető a (többek között) hegeli történetfilozófiára is. A tárgyi valóságtól való elszakadás és az önjáróvá vált, szavakból alkotott világ itt egyszerűen azt jelenti, hogy a történetész alulértékeli, vagy éppen semmibe veszi a régészeti, éghajlati és földrajzi adatokat, nem tekinti relevánsnak az eurázsiai nagyállattartó nomádok életmódjáról és tárgyi kultúrájáról hozzáférhető ismereteket, miközben gyér írásos adatokból, egyegy (olykor kétes olvasatú) népnév pusztá említéséből bonyolult történeti elbeszéléseket konstruál.⁴¹ Érdemes ezzel kapcsolatban egymás mellett idézni Szontaghnak a vita idején írott, de nyomtatásban csak a közelmúltban megjelent emlékiratait, illetve vitacikkének egybehangzó sorait. Így fogalmaz az emlékiratokban, általában kora magyar tudósaira gondolva, de jellemző példaként említve különösen a régi magyar történelmet:

Sok magyar tudós [...n]ekiesik valamely tudománynak, s ki nem műveli magában az embert; tudóssá lesz, de e tudomány ferde, mert nem válik általa művelt emberré. Ki akarván magát tudománya által tüntetni, örökké szobába ül, búvárkodik, elrongálja ülés és szobalevegő által testét, gyomra romlik, álma rossz, idegei elbetegülnek, végre a hypochondriába esik. És ezt teszi olykor oly búvárkodások végett, melyek célt nem érhetnek, mint p. o. a régi magyar történet felvilágosítása. Egész életét nyomorulttá, célalanná tette, semmiért. A magyar keleti vér levén, általában

---

⁴⁰ Ugyanott, 157. o.

⁴¹ A kérdéstről bővebben lásd: Mester Béla: Vita a magyarok őstörténetéről Világos után. In: Sudár Balázs et al. (szerk.): *Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. 2014. 349–359. o.

tanulmányokba igen el tud merülni. Teljes elmerülés a gondolatba, ez úgyszólván keleti bölcseségnél a bölcsesség fő kelléke.⁴²

A vitacikkben a könyvekből és (a szintén szavakban testet öltő) eszmékből konstruált virtuális világ a történelem tündérmeséihez vezet, amelyek értékelésében (a kor magyar közbeszédében ritka módon) egy szintre kerülnek a szlovák és magyar történelmi spekulációk:

Ha az ellenem felszólalt társak szenvedelmők s buzgóságuk mellett legtisztább akaratuk dacára az idealismus azaz a képzelgések örvényébe még el nem merültek, nem annyira tiszta akaratnak, mint velök született tagadhatlan életrealitásuknak köszönhetik. De hogy a szobatudós tulajdona, a könyvekből és eszmevilágból ki nem vergődhetés, már rájuk tapadni kezd, hogy, ha azon ösvényen melyen elindultak azaz *csupán* lelkesedéstől vezetettve tovább haladtak, végre azon rejtélyes tündértájékokra juthatnak, hol Horvát István annyi magyart s Kollár annyi tótot fedeztek fel.⁴³

Horvát István magyar őstörténelmi spekulációi közül elég itt a bibliai *gírgazeusok* (Józs 3,10; 24,11) mint a magyarok lehetséges őseinek említését fölhozni. (A történetteológiában ez a kánaáni nép, amelyről ezeken az említésekken kívül semmit sem tudunk, éppenséggel annak a példája, hogy a történelem Ura egész népeket eltörölhet a föld színéről úgy, hogy csak *puszta nevük* marad fenn.) Ján Kollár költeménye a költő szerelmébe, a szászországi Saale-völgy lutheránus lelkészének lányába látja bele az egykor valóban itt élt szláv törzsektől való vér szerinti leszármazást, fölvetve az elnémetesített lakosság visszaszlávosításának a reményét.

ÖSSZEGZÉS

Amikor Erdélyi az ötvenes évek közepén nekilát az egyezményes filozófia, egyszersmind a *józan ész* filozófiai használata kritikájának, már (néma) tanúja volt a hegeli pörnek (1838–1842) és az ezt folytató, főntebb hivatkozott, magyar őstörténetről szóló, úgynevezett *tudomány, magyar tudós* vitának (1850–1852). Jól érzékeli, hogy más-más terepen, de ugyanazoknak a szemléletmódoknak az ütközéséről van szó, és tisztában van a nyelv, közelebbről a szaknyelv megítélésének központi jelentőségével a vitákon belül. Ezért tekinti

---

⁴² Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. 169. o.

⁴³ Szontagh Gusztáv: *Eszmecsere Toldy Ferencz és Wenzel Gusztáv társaimmal. Új Magyar Muzeum*, 1. 1851. 12. 667. o.

az általa kezdeményezett vitát a *hegeli pör perújrafelvételének*, amelyben szükségét érzi, hogy ő maga is a filozófia nyelvét, terminológiáját állítsa a középpontba, amint azt már fentebb láttuk. Az éppen csak kibontakozó, majd a vitapartner halála miatt félbeszakadó vitában azonban Szontagh nem a filozófia kifejezésének nyelvi formáját állítja a középpontba, hanem a filozófia lényegéről, önértelmezéséről alkotott elképzelésük ellentétét, ami érinti az emberi gondolkodás, megismerés szerepéről vallott elveiket is. Erdélyi, miközben a professzionális filozófia létjogosultsága mellett érvel, úgy tűnik, az emberi megismerést és gondolkodást hajlamos *önértéknek* tekinteni, önkéntelenül is elválasztani a társadalmi praxistól. Ilyen előfeltevésekkel nyilván nem érthették meg egymás álláspontját, vitájuk valószínűleg akkor sem lett volna termékeny, ha Szontagh nem hal meg már a kezdetén. Erdélyi kritikájának azonban van még egy nem szándékolt következménye. Amikor az *egyetemességet* keresve ki akarja iktatni a filozófiából a *népszerű előadást* és a *nemzetiséget*, valójában nem a *nemzeti filozófiával* számol le, legyen az bármi is, hanem a *nemzet* fogalmának *filozófiai* vizsgálata, illetve a magyar politikai közösség aktuális ügyeire való filozófiai reflexió alól húzza ki a szőnyeget. Vagyis mindaz alól, amit *politikafilozófiának* és/vagy *társadalomfilozófiának* nevezünk.

Szontaghnak még lehetősége van utoljára, világosan megfogalmazni ezzel szembenálló álláspontját, kiállva az emberi gondolkodás cselekvésbe, praxisba ágyazottsága mellett, (gyakorlatilag ez az utolsó nyilvános megszólalása). Így összegezi álláspontját:

A bölcselkedő nem gondolkodik pusztán hogy gondolkodjék, sőt inkább az ember gondolkodik és keresi az igazságot, hogy helyesen cselekedhessék.⁴⁴

Ismerve a szerző korábbi munkásságát, a *helyes cselekvés* fogalmába nyilván beleértette a helyes *politikai cselekvést* is, mind teoretikus, mind gyakorlati szinten; értve ez alatt mind az államférfiak döntéseit és politikai programjait, mind ezeknek a döntéseknek és programoknak a teoretikus, politikafilozófiai igényű elemzését, kritikáját. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar esetben nem igazolható teljes mértékben a közép-európai *sensus communis* hagyománynak az a depolitizálódása, amelynek leírását fentebb Gadamertől idéztem. Ez a sajátosság nyilván összefügg azzal is, hogy a bemutatott magyar jelenség nem a *sensus communis* azon 18. századi hagyományába tartozik, amelyet Gadamer

---

⁴⁴ Szontagh Gusztáv: Magyar Philosophia. Vizsgonás Erdélyi János Munkájára: „A hazai bölcsészet jelene”. *Új Magyar Múzeum*, 7. folyam, 1857. 1. 4–5. 217. o.

vizsgált, hanem e hagyománynak már a következő századbeli újragondolásáról van szó. Az okok bővebb feltárása azonban további kutatásokat igényel.

A KÖTET SZERZŐI

Mester Béla PhD, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézetének tudományos főmunkatársa; a *Magyar Filozófiai Szemle* szerkesztője. Főbb kutatási területei a kora újkori politikai filozófia története, a magyar filozófiatörténet és a magyar politikai eszmetörténet. Legutóbbi könyve: *Szabadságunk születése. A modern politikai közösség antropológiája Kálvin Jánostól John Locke-ig.* (2010).